

Karsten Massei

De geschenken van de bijen

Met afbeeldingen van
Franziska van der Geest
en Karsten Massei

cichorei

Massei, Karsten

De geschenken van de bijen – Amsterdam: Cichorei
ISBN 978 94 91748 61 5

Vertaling: Christiaan Niewold

Redactie: Jaap Verheij en Alma Huisken (Alma Huisken is schrijver/vertaler en
biodynamisch tuinier en imker – www.almahuisken.nl/www.degroeneluwte.nl)

Omslagafbeelding: Franziska van der Geest

Omslagontwerp, layout en zetwerk: Jaap Verheij

Oorspronkelijke titel: *Die Gaben der Bienen*

© 2014 Futurum Verlag, Basel

Nederlandse rechten: Uitgeverij Cichorei,

Van Beuningenplein 15-2, 1051 VS Amsterdam 2017

www.uitgeverijcichorei.nl

Deze uitgave kwam tot stand met financiële ondersteuning van het Raphaëlfonds,
de IONA-Stichting, de BD-Vereniging, de Stichting ter Bevordering van de Heilpedagogie,
de stichting Vrienden van Bronlaak.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel
van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgever.

*No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any
other means, without written permission from the publisher.*

Inhoud

- Voorwoord 7
- 1 Inleiding 11**
- 2 Het geestelijk wezen van de dieren 19**
- 3 Mijn weg naar de bijen 27**
- 4 Elementenwezens van de bijenvolken 33**
- De Bienerich 33
- De wachter van de bijenstal 36
- De wachter van de bijenstal en de Bienerich 37
- De wachter van de bijenstal en de imker 38
- 5 De bijenkoningin 41**
- De bruidsvlucht van de bijenkoningin 41
- De winterweg van de bijenkoningin 43
- Het zonnewezen bijenkoningin 48
- Het wezen van de bijenkoningin en het bijenvolk 49
- De verhouding van de bijenkoningin tot de ziel van de mens 51
- 6 De werkbij 53**
- Het wezen van de werkbij 53
- Het uitvliegen van de werkbij 54
- Het bezoek aan de bloemen 56
- Het zielenwezen van de individuele bij 58
- De werkbij en de ziel van de mens 59
- De invloed van de werkbij op de slaap van de mens 62
- De nood van de bijen 65
- 7 De darren 69**
- Het wezen van de darren 69
- Verzamelplekken van de darren 71
- De betekenis van de darren voor het bijenvolk 72
- 8 De drie bijenwezens 75**
- 9 Het hoge bijenwezen 79**
- Het hoge bijenwezen en de aarde 79
- De substanties van de bijen 81

- 10 Het bijenvolk 83**
  - Het oerbeeld van het bijenvolk 83
  - De geboorte van een zwerm 84
  - De zwermtros 87
  - De intocht van het bijenvolk 90
  - De twaalf aspecten van het bijenvolk 90
  - Het wezen van de honing 95
  - Het bijengif 98
  - De honingraat 99
  - De warmte 101
  - De geestelijke aarde 102
- 9 Het omvormende werk van de bijen 103**
  - Het omvormende werk van de bijen aan de aarde 103
  - De slaap van de mensen en de bijen 109
  - De bijen en de wereld van de gestorvenen 109
  - De bijen als dieren van de drempel 111
  - Het wezen van de varroamijt 112
- 12 Mensenbij en bijenmens 115**
  - De ziel van het bijenorganisme 115
  - De wintertros en de ziel van de mens 116
  - De bijenweg van de ziel 118
  - De geschenken van de bijen 121
  - Woorden van de elfen over de bijen 122
  - De geestelijke geschenken van de werkbijen aan de imker 125
  - De imker en zijn volken 126
  - Beeld van de toekomstige ziel 128
- 13 Bijenspreuken 131**
- 14 Boodschappen van de bijen 145**
  - Afbeeldingen 161
- 15 Over de afbeeldingen 169**
- 16 Nawoord 173**
  - Over Karsten Massei en Franziska van der Geest 174
  - Aantekeningen 176

Voorwoord

Wat is, vanuit geestelijk perspectief gezien, de samenhang tussen de nood van de bijen, van de aarde zelf en die van de mensen die op aarde leven? En wat kan ik als mens, imker of leek hieraan positief bijdragen? Dit boek geeft een beschrijving van deze complexe geestelijke samenhang. Tegelijkertijd wijst het naar de weg die we zelf kunnen gaan om tot een nieuwe omgang te komen met de bijen, de aarde en met onszelf.

Toen Karsten Massei in 2004 een geestelijk wezen ontmoette dat hem op de grote nood van de aarde, de bijen en de mensen wees, is zijn serieuze zoektocht begonnen naar de geestelijke kant van het bijenwezen. Wanneer je vanuit zo'n diepgevoelde, innerlijke behoefte op zoek gaat naar de geestelijke achtergrond van het bijenwezen, de Imme, is het onontkoombaar dat je ook een confrontatie met jezelf aangaat. Een leerweg die je onder meer voert naar de schaduwzijden in jezelf: de onbewuste, diepe lagen in je wezen die wachten op omvorming, op verlichting.

Karsten Massei volgt deze weg en heeft zijn inzichten en verhelderende ervaringen in dit boek opgeschreven. Zijn weg kan ieder zoekend mens helpen, niet alleen om dichterbij de bijen te komen, maar ook dichterbij zichzelf. Het is een transformerende zoektocht die, zoals ik bij veel imker-cursisten heb mogen waarnemen, kan leiden tot het maken van wezenlijk nieuwe keuzes in het leven.

Dat de bijen de mens en de aarde iets geestelijks te schenken hebben lijkt voor veel mensen tegenwoordig een moeilijke, zo niet bijna onmogelijke gedachte. Nog niet zo lang geleden echter lag dit geheel anders. Er is een tijd geweest waarin mensen de bijen vereerden als heilig wezen. Volgens de oude Egyptenaren is de bij afkomstig van de zonnegod Ra. Ze beschrijven

de bijen als de voor de mens vergoten, troostende tranen van de zonnegod zelf. Toch, of misschien wel dankzij, de huidige geestelijk verduisterde en materialistische tijd doet zich een nieuwe en sterke beweging voor: mensen die de verbinding met de geest juist weer zoeken.

Het grote verschil met vroeger is dat de huidige mens zijn zoektocht naar de geestelijke werkelijkheid op eigen wijze en in grote vrijheid en liefde kan volgen, ongehinderd door beknellende instituties, methoden en opvattingen van derden.

Wanneer je als beginnend imker na verloop van tijd je angst voor bijensteken grotendeels overwonnen hebt, en na een inspectie van je bijenvolken in stilte naast een bijenkast zit en in verwondering de af- en aanvliegende bijen waarneemt, kun je diepe eerbied en verwondering in je ziel voelen opwellen. Dit geschenk kennen veel imkers: met de onzichtbare hulp van de natuur kom je in een staat van zijn terecht waarin je lijkt samen te smelten met de natuur en de bijen. Dan kan er een ware ontmoeting plaatsvinden.

De vreugde die je dan in je ziel waarneemt roept de vraag op: door welke ontmoeting ben ik zó in vervoering geraakt? Die eenvoudige vraag helpt je al op weg om bewust in contact te komen met die wezens (of hun invloed), die aan deze innerlijke ervaringen ten grondslag liggen. Voor mij is een van de antwoorden op de vraag waarom je dit pad wilt bewandelen: omdat ik het bijenwezen in diepste zin wil leren kennen! Omdat ik ermee in contact wil komen en ook 'omdat je alleen dat kunt genezen wat je ten diepste begrijpt', zoals Karsten Massei het verwoordt.

Karsten Massei heeft lang geoefend in het ontwikkelen van dit contact met geestelijke wezens. Het duurde enige jaren voordat hij zo zeker van zichzelf en moedig werd dat hij de inhoud ervan kon delen met andere mensen. In 2011 kwam hij voor het eerst naar Nederland om over zijn ervaringen te vertellen en samen verder onderzoek te doen. De afgelopen tijd hebben we ieder jaar een aantal studiedagen met hem in Nederland gewerkt. Zo leerden we de verschillende bijensubstanties kennen (honing, propolis en bijenwas) door deze op onze hand aan te brengen, innerlijk voelend en luisterend. Het bood ons zeer rijke en vaak verrassende inzichten om onze

ervaringen hierover uit te wisselen. We werkten aan spreuken en deden waarnemingen bij de bijenvolken; dat bracht de deelnemers dichter bij de volken en daarmee ook dichter bij wat er in hun eigen ziel plaatsvindt. Erg opvallend waren de overeenkomsten in de karakteristieken die uit de waargenomen innerlijke beelden naar voren kwamen.

Door de jaren heen heeft dit invoelend onderzoek grote invloed op mij uitgeoefend. Door ermee te leven ben ik opmerkzamer geworden op wat er tussen het bijenvolk en diens omgeving en mij plaatsvindt. Het heeft er onder andere toe geleid dat ik anders naar mijn bijen ga. Innerlijk bereid ik mijzelf voor en innerlijk kondig ik mijn bezoek aan de bijen aan. Een imker die onrustig is verdragen bijen niet goed, het belast ze. Dat kennen alle imkers: het zijn vaak onrustige mensen die gestoken worden. Het duurt soms even voordat ik dusdanig goed 'geaard' of 'gegrond' ben dat ik vanuit vrede, zonder gestoken te worden, tussen de bijen kan werken.

In jezelf een ontmoetingsruimte te leren creëren tussen jou en de bijen, met licht en warmte doortrokken, is een voorwaarde voor de ontwikkeling van waardig imkeren. Dat dit lang niet altijd lukt moge duidelijk zijn. Op het moment dat ik mij realiseer dat ik te maken heb met een wezen, een individualiteit, waarover Rudolf Steiner zegt dat we dit bijenwezen als zusterwezen kunnen ontmoeten in de geestelijke wereld, zul je anders met bijen willen omgaan en veel meer terughoudendheid betrachten. Als je dat beseft, zul je je vaker afvragen of die bepaalde ingreep die je wilde doen wel nodig is. Zo kan mijn beweegreden, het motief van mijn handelen, onderdeel van het gesprek met de Imme worden. Daardoor zul je merken dat je uitgenodigd wordt om vertrouwen te hebben in de krachten en wijsheid van het volk zelf en meer te laten dan daadwerkelijk te doen!

Het verzorgen van het landschap, van de omgeving, zodat er voldoende en divers voedsel is, en ook de zorg voor de omgeving van de ziel, vormen een essentiële opgave voor de mens, en tegelijkertijd een oproep om tot zelfinzicht te komen.

Karsten Massei gaat in dit boek in op de geestelijke geschenken van de bijen aan de mensen en de aarde. Dit is het eerste boek dat ik ken dat de Imme en

haar leefwereld vanuit dat geestelijk standpunt zo gedetailleerd en intiem beschrijft. Het is een uniek en waardevol boek, zowel voor imkers als voor iedereen die de betekenis van de hem omringende natuur nabij wil komen, beter wil leren begrijpen en zich er opnieuw mee wil verbinden, om daarmee tevens met zichzelf in verbinding te komen.

Zouden wij de band met de Imme weer zó innig kunnen aanhalen dat wij diep in ons hart weer ‘voelend weten’ wat de Imme werkelijk van ons vraagt en van ons nodig heeft? Als ons dat lukt, ervaren we diep in ons hart en in onze ziel welke geschenken de bijen werkelijk geven aan de aarde en de mensen.

Jos Willemse

Advent 2016

(Jos Willemse is sinds 1994 imker
en sinds 2010 werkzaam als imker
voor Coöperatie Odin)

1 Inleiding

In dit boek vind je de resultaten van een onderzoek dat is uitgevoerd met behulp van de methoden van bovenzinnelijke waarneming. Daarbij wordt duidelijk wat zo'n onderzoek, dat rekening houdt met niet-zintuiglijk waarneembare leefwerelden, over het wezen van de bijen te zeggen heeft. Dit onderzoek is gebaseerd op een visie op de wereld en haar fenomenen die in ieder zintuiglijk verschijnsel een aanwijzing ziet voor verborgen bovenzinnelijke gebeurtenissen. Zij gaat ervan uit dat de zintuiglijke wereld er een is die tegelijkertijd verbergt en openbaart. Het in alle verschijnselen aanwezige geestelijke is weliswaar verborgen, maar openbaart zich tegelijkertijd, omdat de geestelijke wereld zich bedient van de zintuiglijke wereld om zich te laten zien. Kortom, de fysieke en de geestelijke wereld zijn werkelijk niet gescheiden van elkaar te denken! Oftewel, als je je alleen beperkt tot de zintuiglijk waarneembare feiten, laat je een wezenlijk deel van de werkelijkheid buiten beschouwing.

De beschrijving van het leven van de elementenwezens van het bijenvolk in mijn boek *Botschaften der Elementarwesen* was een eerste stap in de publicatie van onderzoeksresultaten over de bijen.

Dit boek, dat geheel aan het bijenwezen is gewijd, richt zich uitdrukkelijk tot alle mensen die de bijen na aan het hart liggen, dus zowel de imker als de niet-imker. De laatsten geef ik steeds ingelaste, korte verklaringen zodat het niet nodig is een bijenhandboek te raadplegen. Ik wil er ook op wijzen dat ik in deze beschrijving geen vragen over praktisch imkeren bespreek. Dat zal naar ik hoop in een volgende publicatie gebeuren.

De bijen zijn in groot gevaar. Gesprekken met imkers maken dat steeds weer duidelijk. Over de oorzaken van de bijensterfte wordt veel nagedacht en gespeculeerd. Die oorzaken zijn zeer divers, maar het is overduidelijk dat ze uiteindelijk kunnen worden herleid tot de mens. Die is in wezen de oorzaak van de bijensterfte. De technische en economische ontwikke-

ling die in de negentiende eeuw is begonnen, leidt steeds meer tot een omgangsvorm met het wezen van de natuur die respectloos en vernietigend is ten aanzien van het leven van de aarde. Dit boek keert zich expliciet tegen dergelijk handelen. De geestelijke wezens die met het leven van de bijen in verbinding staan en in de volgende hoofdstukken aan het woord zullen komen, zeggen eenduidig dat de nood van de bijen eigenlijk die van de mensen is. In de pijn die de mens het levende wezen van de aarde toebrengt, komt een nood tot uitdrukking die alleen hemzelf kan toebehoren. Het bijenwezen geeft gezichtspunten aan die tonen hoe de verhouding tussen de mens en het wezen van de aarde te begrijpen is, en hoe de opdracht van de mens luidt wanneer hij een verantwoordelijke relatie met de aarde wil onderhouden.

Wanneer je je met honingbijen bezighoudt, zul je ervaren dat je met een wezen te maken hebt dat zijn geheimen niet gemakkelijk prijs geeft. Een bijenvolk is zeer complex. Het bestaat uit vele duizenden individuen, die het vermogen hebben op de meest verschillende omstandigheden adequaat te reageren. Daarbij is tot op heden niet verklaard hoe zij dit voor elkaar brengen. Een bijenvolk is van een onbegrijpelijke wijsheid doordrongen, die iedere afzonderlijke bij omvat en garandeert dat het volk ondanks voortdurend veranderende omstandigheden in staat is t te overleven.

Wie het bijenleven waarneemt, ziet een schier eindeloze hoeveelheid levensuitingen. Het bestuderen van bijen kent in die zin geen grenzen. De talloze details maken het moeilijk hun fundamentele gedragingen zo te doorgronden dat je vat krijgt op het eigenlijke wezen van de bijen en het volk. De bijen onttrekken zich aan de waarnemer die probeert een overzicht te krijgen van hun levensuitingen. Desondanks kun je in de ontwikkeling van een bijenvolk door het jaar heen bepaalde stadia onderscheiden die zich regelmatig herhalen. Elk stadium vormt een groots beeld dat diepe indruk maakt op de waarnemer én hem telkens weer voor een groot raadsel stelt.

Het grote geheim dat de bijen omgeeft is er de oorzaak van dat de mensen altijd bijen hebben vereerd. Zij werden gezien als bijzondere, heilige dieren. Dit staat in groot contrast tot het beschamende feit dat bijen door

het gedrag van de mens met uitsterven worden bedreigd. Wat voor veel dieren al realiteit is geworden, namelijk dat ze niet meer op aarde kunnen leven, dreigt nu ook de bijen ten deel te vallen. Het feit dat de nood van de bijen zo'n grote weerklink bij het publiek vindt, heeft niet alleen te maken met de concreet fysieke consequenties die het uitsterven van de bijen voor de mensen tot gevolg zouden hebben. Er schuilt nog iets anders achter, namelijk een diep in de ziel van de mens verankerd gevoel. Die ziel vermoedt een betekenisvolle samenhang tussen zichzelf en de bijen. In het sprookje 'De bijenkoningin' van de gebroeders Grimm komen deze vermoedens tot uitdrukking. De domoor weerhoudt zijn beide broers, die de honing willen hebben, ervan om een vuur onder een wild bijennest te stoken, door te zeggen: 'Laat de dieren met rust, ik kan er niet tegen dat jullie hen verbranden.' Later helpt de door hem geredde bijenkoningin het tot steen geworden kasteel uit zijn ban te bevrijden. Wij mensen verkeren tegenwoordig in de situatie van de beide broers van de domoor, en het is aan ons om aan zijn oproep gehoor te geven.

Wanneer je je bezighoudt met het wezen van de bijen ontstaat de behoefte de fenomenen die je bij hen kan waarnemen meditatief te benaderen. Door dit te doen, zul je merken dat de indrukken die je door de uiterlijke waarneming verkrijgt, veranderen. Het worden innerlijke beelden. Uiteindelijk blijken deze beelden van de ziel net zo waar te zijn als de inzichten die je door uiterlijke, fysieke, waarneming verkrijgt. Daardoor wordt duidelijk dat er naast de 'taal' van de bijen, die zichtbaar wordt in de zintuiglijke fenomenen, een innerlijke 'bijentaal' bestaat. De bijen willen niet alleen via de uiterlijke zintuigen tot de mens spreken, maar ook via zijn innerlijke waarneming.

Ik heb mijn best gedaan de feiten die door bovenzinnelijk onderzoek zijn verkregen zo helder en begrijpelijk mogelijk te beschrijven. Dat was geen gemakkelijke taak. Steeds weer werd duidelijk dat gangbare begrippen ontoereikend zijn om bovenzinnelijke feiten weer te geven. Ik raad u als lezer daarom aan deze tekst langzaam en behoedzaam te lezen. Vaak ontsluit de innerlijke activiteit pas de diepere betekenis van woorden en zinnen. Dat

geldt vooral de beschrijving van de winterweg van de bijenkoningin, die van het metamorfosewerk van de bijen, en de vraag naar het oerbeeld van het bijenvolk.

Resultaten van bovenzinnelijk onderzoek hebben als karakteristiek dat de onderzoeker niet moet verwachten dat zij klakkeloos worden aangenomen. Ze moeten veeleer worden begrepen als stimuli voor het eigen denken en onderzoek. Bovenzinnelijke waarheden moeten praktisch kunnen functioneren, en mogen niet als absolute waarheden worden behandeld. In de praktijk kunnen ze alleen standhouden wanneer ze worden getoetst door mensen die zich ermee willen verbinden.

Voordat ik verder ga, zou ik graag iets willen zeggen over de methode die ten grondslag ligt aan deze uiteenzettingen over het geestelijke wezen van de bijen. Het kijken naar de fenomenen van de zintuiglijke wereld openbaart de waarnemer slechts een deel van de realiteit van het leven. Een aanzienlijk deel van die realiteit blijft verborgen voor de zintuiglijke waarneming. De ontmoeting met de zintuiglijke feiten brengt de waarnemer aan een grens. Hij ervaart dat de dingen die hij waarneemt op een bepaald punt van de ontmoeting in zekere zin verstommen. Hij voelt zich niet in staat zich zodanig terug te houden, zich uit het spel terug te trekken, dat de dingen en wezens zelf kunnen spreken. Hij beleeft zichzelf als de grootste hinderenis om tot wezenlijke kennis te komen. Pas als dit punt bereikt en beleefd is, kan hij zinvol verder gaan en tot zijn verrassing ervaren dat het wezenlijke helemaal niet achter de verschijnselen verborgen blijft! Het openbaart zich veeleer door wat de zintuigen ons vertellen. Doordat je nauwkeurig observeert, leer je dat de door de zintuigen waargenomen fenomenen zich openbaren. Je moet de zaken alleen ernstig en geduldig aanpakken. De exacte beschouwing van de zintuiglijke feiten die waarneembaar zijn in planten, dieren, gesteenten, maar ook in landschappen en zelfs in mensen, is de eerste en wezenlijke stap voor het waarnemen van zulke openbaringen. Kleuren, vormen, bewegingen en gebaren zijn zelf de letters van de taal der dingen. De betekenis van deze letters kun je vermoeden wanneer je losse waarnemingen in een innerlijke beweging of gebaar van de eigen ziel uitdrukt. De ziel van de mens kan in de fenomenen lezen. Het is voor haar

mogelijk de betekenissamenhang, waarvan de individuele waarnemingen steeds deelaspecten zijn, te vermoeden en uiteindelijk te kennen. Door de zintuiglijke fenomenen met geduld en volharding te beschouwen en ze te laten opklinken in de ziel, leidt dat op een gegeven moment tot het doorgronden van de geestelijke geheimen waarover de waargenomen zintuiglijke feiten spreken.

De mens kan leren zich op deze wijze denkend en met zijn hele ziel in de waarneming te begeven, zodat de dingen beginnen te spreken. Het is echter noodzakelijk de waarnemingen die je doet zo intensief mogelijk met het bewustzijn te begeleiden. De grondslag van de straks te beschrijven bovenzinnelijke waarnemingen is een weg tot inzicht die door verfijning van het zintuiglijk waarnemingsvermogen tot waarnemingen van bovenzinnelijke fenomenen voert. Als je deze weg inslaat, ontwikkel je eerst het vermogen de geestelijke wezens waar te nemen die men de elementenwezens noemt. Zij leven in directe samenhang met de zintuiglijke wereld. Ze zijn erin betoverd.

De verdere ontwikkeling van bovenzinnelijke vermogens leidt er ten slotte toe geestelijke wezens waar te nemen die zich niet onmiddellijk in de zintuiglijke wereld openbaren (zoals de elementenwezens). De wezens die ik hier bedoel zijn van hogere aard en staan boven de elementenwezens. Om hen waar te nemen zijn grotere vermogens van de ziel nodig. Ze worden aangeduid als wezens die tot het astrale rijk behoren, terwijl elementenwezens in de etherwereld thuishoren. Wanneer je binnentreedt in het rijk van de astrale wezens, word je de groepszielen van dieren gewaar. Ze leven in de astrale wereld zoals wij mensen met ons ik in de fysieke wereld leven.

Met de publicatie van de resultaten van dit onderzoek heb ik jaren gewacht. Na lang voorwerk ontstond er in 2010 een boekje over de elementenwezens van de bijen. Wat ik toen over de samenhang van de bijen en de wezens van de elementaire wereld wist, heb ik daarin beschreven. Ik had het geluk dat er mensen waren die voor de verspreiding van dit boekje onder imkers zorgden. Daarvoor dank ik vooral Michael Weiler en Andreas Wijgmans. Door hun hulp was ik in staat in 2011 en 2012 in Nederland en Duitsland

imkers te leren kennen die interesse toonden in de resultaten van mijn onderzoek. Deze samenwerking was voor mij een belangrijke voorbereiding om dit boek te schrijven, gericht op een groter publiek. Michael Weiler stond mij bij de redactie met waardevolle adviezen ter zijde. Ik wil zijn eigen boek over de bijen, waaruit ik op vier plaatsen zal citeren, bijzonder aanbevelen.

In het begin van mijn onderzoek heb ik grote steun ondervonden van Margit Fregin, die aan het Bodenmeer woont. In haar bijenstal deed ik mijn eerste ervaringen op. Zij wijdde me als eerste in de geheimen van de bijen in. Markus Sieber, die in Rheinau, Zwitserland, woont en bijen houdt, wil ik eveneens bedanken. Samen met hem heb ik veel over het wezen van de bijen ervaren. Daarna vond ik ondersteuning van de in Zwitserland wonende imkers en biodynamische boeren Marco Klurfeld, Philipp Birri en Beat Müller. Ik ben hen veel dank verschuldigd. Naast hun vele andere bezigheden besteedden zij, met grote inzet, veel tijd en moeite aan gemeenschappelijk onderzoek. Het ging daarbij onder andere om de vraag hoe je de bijen door verzorging van het landschap kunt helpen.

Imker Annie Varekamp en de imkerkring in Driebergen wil ik ook bedanken, omdat ze mijn werk de laatste tijd zo duidelijk meedroegen. Uit deze samenwerking is veel waardevols ontstaan.

In de afgelopen jaren nodigden imkers uit Duitsland mij uit werkcolleges te geven over het geestelijke wezen van de bijen. Manuela en Robert Müller uit Coburg, Nicole Saturna uit Siegburg en Sabine Wendt uit Sörup bij Flensburg ben ik daarom grote dank verschuldigd.

Van Franziska van der Geest ondervond ik eveneens grote steun: zij gaf mij steeds weer moed voor het project en maakte mij deelgenoot van haar onderzoek naar de wezens van de geestelijke wereld. Eveneens wil ik de onvermoeibare onderzoekster Inanna Frey uit Karinthië bedanken die het wezen van de bijen sinds vele jaren op bovenzinnelijke wijze onderzoekt en van hen berichten ontvangt.

Imker Andreas Wijgmans heeft na een seminar in Nederland in februari 2013 een spreuk geschreven die op treffende wijze samenvat waar het in dit boek over het geestelijke wezen van de bijen om gaat:

AAN HET BIJENWEZEN

Hoog heilig bijenwezen,
Dat ons ten diepste trouw blijft,
Ons wil sterken,
En laat genezen
Door jouw bijen,
Door jou zelf,

Tot wij leren te vernieuwen,
Jouw bijen opnieuw te duiden,
Leren, hen opnieuw te hoeden.
Hen te dragen door de tijd,
Van de pijn hen te bevrijden
Uit het verdriet, uit de verlatenheid;
Boven de diepten der aarde,
Onder de hemelhoogten
Klinkt in het midden onze bede:
Ga toch met ons nog ver, heel ver
In de onvergankelijkheid.